

Mariël Kok

Senior adviseur architectuurhistorie
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
(RCE)

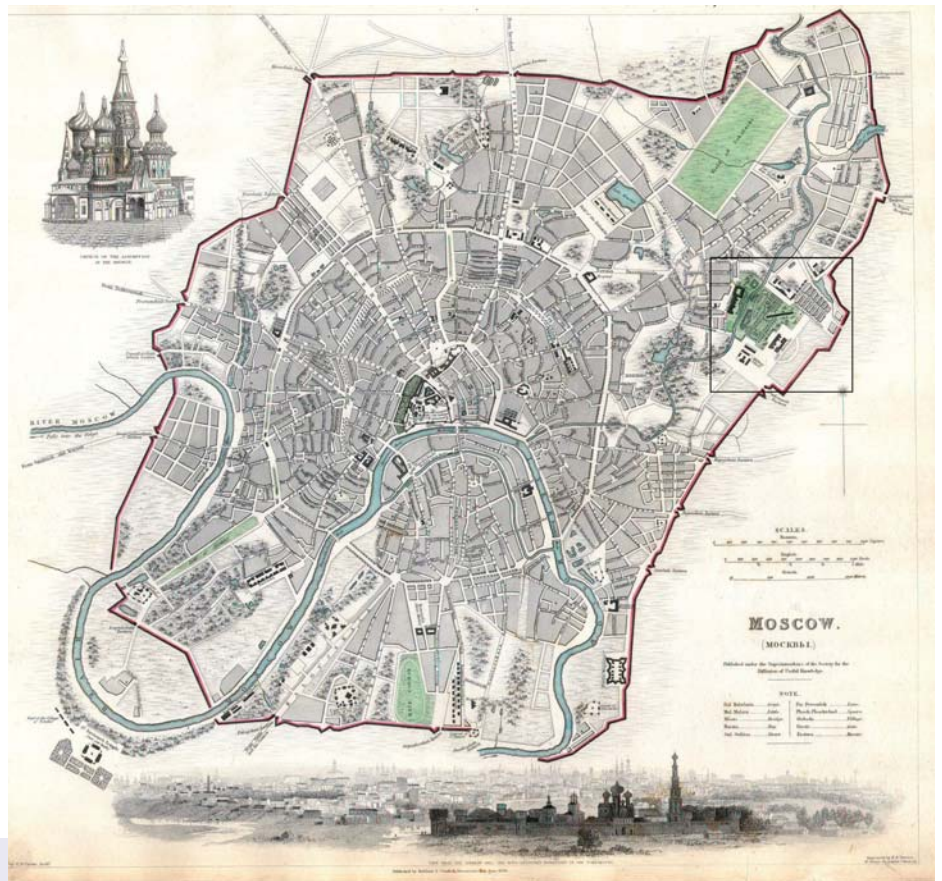
Marieke Kuipers

Senior-specialist jongere bouwkunst
bij de Rijksdienst voor het Cultureel
Erfgoed / Hoogleraar Cultureel Erfgoed
aan de Faculteit Bouwkunde te Delft

Hank van Tilborg

Landschapsarchitect en directeur
H+N+S Landschapsarchitecten

1 – Kaartbeeld met rechts in vierkant de ligging Park Lefortovo in 19e-eeuws Moskou (situatie 1836) (bewerking door bureau H+N+S)

Lefortovopark: *groen* erfgoed van Nicolaas Bidloo in Moskou

Het Moskouse park Lefortovo is een zeldzaam 'waterpark' en heeft een Nederlandse connectie. Het is in het eerste kwart van de 18e eeuw ontworpen door de van oorsprong Nederlandse medicus Nicolaas Bidloo, die lijfarts was van tsaar Peter de Grote. De basisstructuur van het waterpark is ook in de huidige toestand herkenbaar. Kenmerkend is het gebruik van het natuurlijke hoogteverschil en de ligging aan de Yauza in combinatie met de 'engineering' van de waterwerken en het padenstelsel. Vanwege de bijzondere cultuurhistorische waarde is het park opgenomen in de Nederlands-Russische projectenlijst van het Gedeeld Cultureel Erfgoedbeleid.

Door de Moskouse overheid, de beheerder en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

(RCE) is, mede gesteund door de Nederlandse ambassade in Moskou, diepgaand kennis uitgewisseld over de cultuurhistorische waarde van het park en is aanvullend onderzoek naar de historische bronnen en het park zelf uitgevoerd. Het gezamenlijke doel is om op basis van deze kennis te komen tot een specifieke waardstelling van het park en een toekomstvisie voor het park en de directe omgeving.

Op initiatief van de RCE is hiertoe door H+N+S Landschapsarchitecten de 'Cultuurhistorische Atlas Lefortovo' samengesteld. Daarin is op basis van aanvullend historisch onderzoek en de vergelijking met contemporaine referenties de genese en ontwikkeling van het park in kaart gebracht en geduid. Hierbij zijn vijf verschillende tijdslagen onderscheiden die op een onderling ver-

gelijkbare manier zijn getekend, met gebruik van historisch en nieuw getekend kaartmateriaal. In de atlas wordt de 'spirit of the place' gevisualiseerd op een eigentijdse wijze. De atlas is een experimenteel analyse-instrument voor de ruimtelijk- en cultuurhistorische waardering van 'groen erfgoed'. De bedoeling is dat deze atlas bijdraagt aan gezamenlijke visievorming voor een integraal restauratie- en revitaliseringsplan van het zo waardevolle waterpark Lefortovo.¹

De oorsprong van park Lefortovo

Park Lefortovo te Moskou dankt zijn naam aan Franz Lefort (1655-1699), een Zwitserse militair die na verschillende omzwervingen door Europa (en via Nederland) rond 1670 in Rusland terecht kwam. Toen hij ongeveer dertig jaar oud was, werd hij één van de vertrouwelingen van Peter de Grote.

In de metropool Moskou ligt het stadspark Lefortovo, een ‘waterpark’ met een bijzondere gedeelde Nederlands-Russische geschiedenis. Het park ligt op de zuidelijke oever van de inmiddels gekanaliseerde rivier de Yauza, ten oosten van het centrum. Park Lefortovo werd in 1723-1724 door de Nederlandse medicus Nicolaas Bidloo voor de Russische tsaar Peter de

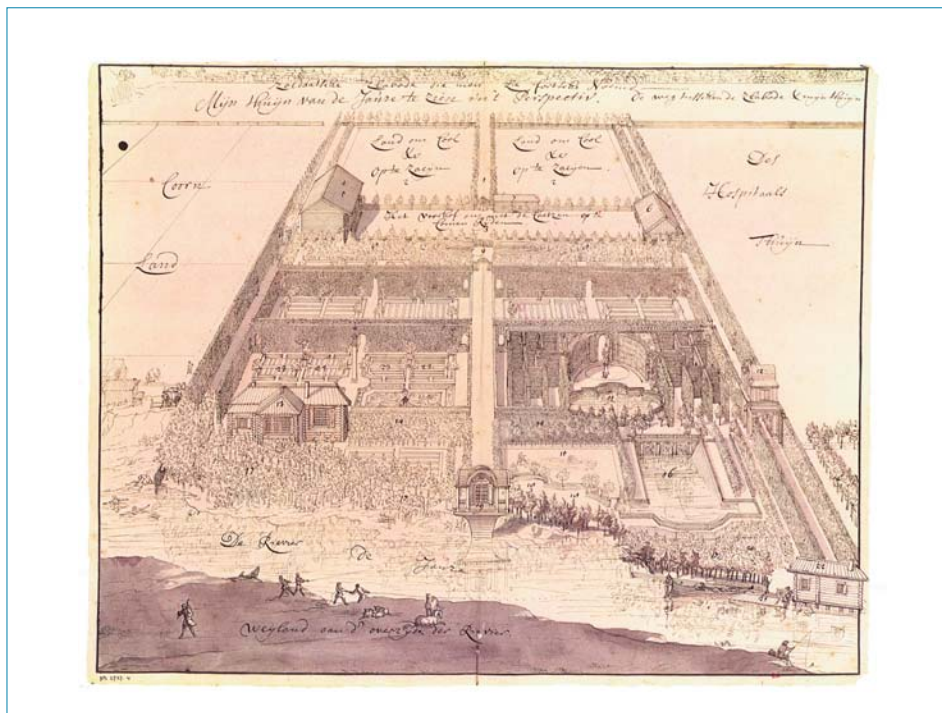
Grote ontworpen en ingericht. Het park is sindsdien diverse keren gewijzigd, vergroot, gemoderniseerd en weer verkleind. Inmiddels ligt het park, dat ooit idyllisch buiten de stad lag, midden in een stedelijke woonwijk. Het park wordt intensief gebruikt door de omwonenden, maar verdient een cultuurhistorisch verantwoord herstel.

2 – Overzicht van de gekanaliseerde Yauza langs het Lefortovopark. foto: Marieke Kuipers

3 – Schematische weergave van assen en niveaus in het Lefortovopark uit de Bidloo-periode door bureau H+N+S.

4 – Tekening door Nicolaas Bidloo van zijn houten zomerhuis en privétuin bij de Yauza te Moskou, circa 1730. Universiteitsbibliotheek Leiden, Speciale Collecties, BPL 2727.4.

Aan het einde van de 17e eeuw woonde Lefort in de wijk Nemetskaya Sloboda, de wijk waar de buitenlanders verplicht waren zich te vestigen. Aan de andere kant van de Yauza, iets ten zuidoosten van het latere hospitaal, had hij een zomerhuis met omringende tuin en een vijver. Na zijn dood werd het buiten eigendom van Fyodor Golovin (1650-1706), eveneens een vertrouweling van

de tsaar. Golovin liet het houten huis verbouwen en ophogen met een verdieping. De parkaanleg werd aangepast, met vijvers.

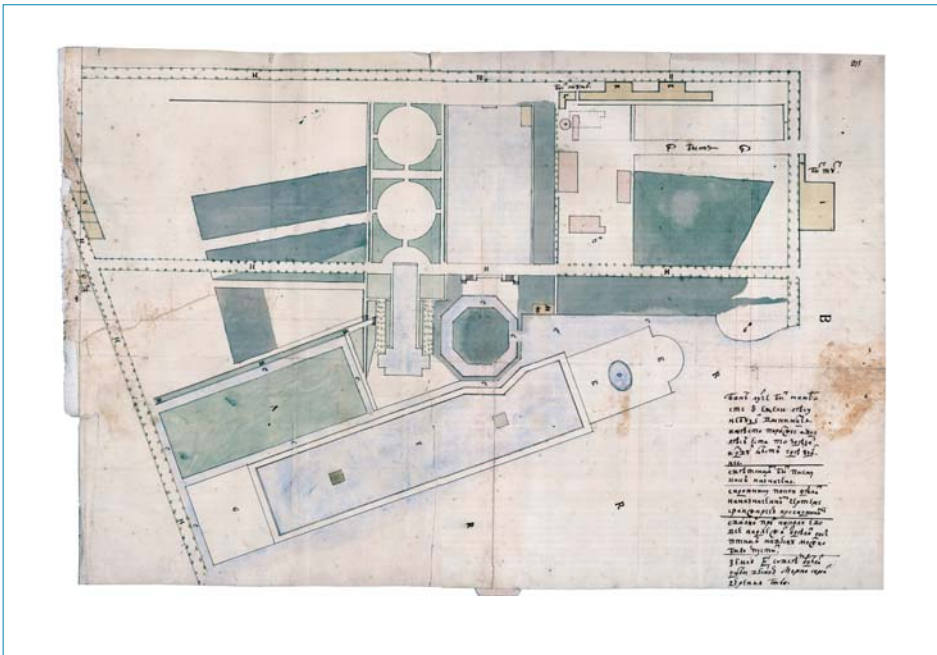
Een nieuwe fase

Een aantal jaren na het overlijden van Lefort kwam de buitenplaats in 1721 in handen van Peter de Grote. En Nicolaas Bidloo kreeg van de tsaar persoonlijk de eervolle opdracht een

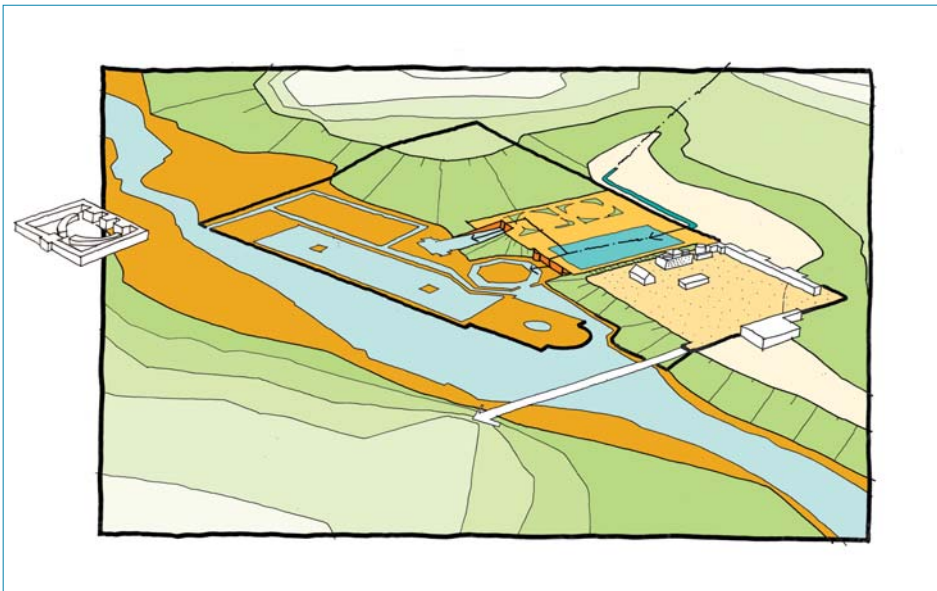
herontwerp te maken: “Je moet een landgoed verbouwen van Golovin, dat door mij is gekocht, op basis van de tekeningen die je gegeven zijn, en de rest kan jij zelf bedenken.”²

Dat Bidloo de opdracht kreeg om de aanleg van de ‘Golovin-tuinen’ aan te passen naar de smaak van Peter de Grote (die op zijn buitenlandse reizen veel voorbeelden van West-Europese tuinkunst had leren kennen), was niet verwonderlijk, gezien de ontstane vertrouwensband. Bovendien had Bidloo door middel van zijn privétuin en de medicinale tuinen bij het hospitaal bewezen over de benodigde kennis en het ontwerptalent te beschikken om een tuinaanleg naar West-Europese mode te verzorgen.

De werkzaamheden in de tuinen startten in 1722-23. Volgens de schaars overgeleverde tekeningen maakte Bidloo gebruik van de al aanwezige aanleg van vijvers, stuwdam en een molen. In totaal kwamen er vijf vijvers – deels voorzien van kunstmatige eilandjes – die door

5 – Tekening door Nicolaas Bidloo met aanleg van het park Lefortovo te Moskou, 1723. RGADA (Russisch Staatsarchief van Oude Acten) te Moskou.

6 – Tuinarchitectuurhistorische analyse van contextlagen door bureau H+N+S.

middel van kanalen met elkaar in verbinding stonden. Door gebruik te maken van het natuurlijke hoogteverschil in het park, en het opwerpen van dammen en keermuren, kon in de tuin voldoende waterdruk voor fontein worden gecreëerd. De tuinen werden verrijkt met cascades, twee kunstmatige grotten en decoratieve tuinsculpturen. Nadat extra gronden waren verworven was het mogelijk via de vijvers, kanalen en de rivier naar de tuinen aan de overzijde van de Yauza te varen. Het is door dit tuinarchitectonisch spel met stromend, stilstaand en ‘vallend’ water dat Lefortovo zijn unieke karakter van een waterpark heeft gekregen. Daarin zijn typisch Hol-

landse karaktertrekken gecombineerd met Frans-Italiaanse elementen, aangepast aan de lokale omstandigheden van hoogteverschillen en klimaat.

Het park kreeg een heel gevarieerde en aantrekkelijke aanleg van lanen en kabinetten (tuinkamers), die uitnodigden tot een wandeling. De paden en lanen voerden de wandelaar door het park over verschillende niveaus naar open ruimtes, langs vijvers en kanaaltjes, door donkere berceau's (loofgangen), naar een cascade en fontein.

Een door Peter de Grote eigenhandig geschreven briefje van december 1723 illus-

treert zijn bemoeienis tot in de details: ‘In de grote vijver op de twee eilanden en op het achthoekige eiland moet je lusthuizen bouwen en hokken voor duiven en kleine vogels, bij het bos en andere verfraaiingen geschikt voor in een tuin. En over de gracht bruggen, kleine boogbruggen, met leuning aan een kant met net precies ruimte voor een persoon om te passeren (net zoals in Holland); stuur ook een tekening of plattegrond van beide residenties in de tuin’.³ Helaas heeft Peter de Grote maar kort van zijn nieuwe residentie kunnen genieten, aangezien hij in 1725 overleed.

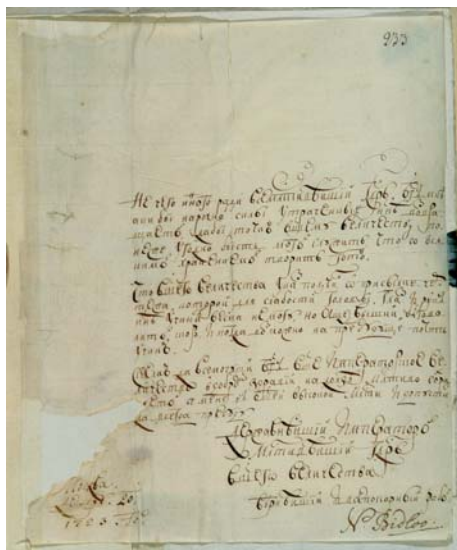
Expansie in de 18e eeuw

Na Peters dood werd de residentie door zijn erfopvolgers in gebruik gehouden. Zo vond in 1730 de kroning van Anna Ivanovna, een nicht van Peter de Grote, tot tsarina van Rusland plaats in Lefortovo. Zij liet een twee verdiepingen hoog houten paleis bouwen met grandioos zicht over het park en de stad. Anna gaf Bidloo direct opdracht om de eerder door hem ontworpen tuin te herontwerpen danwel aan te passen, maar het is niet bekend of Bidloo dat ook gedaan heeft.⁴

Zeker is dat zij tevens de beroemde Italiaanse architecten Carlo Bartolomeo Rastrelli en zijn zoon Francesco Bartolomeo Rastrelli aantrok voor een uitbreiding in zuidoostelijke richting. Rondom het paleis kwam een gracht en de nieuwe aanleg kreeg een centrale as van anderhalve kilometer lengte. Bidloo's parkaanleg werd vrijwel integraal door de Rastrelli's opgenomen in hun tuinontwerp voor ‘Annahof’. De ambitieuze plannen waren echter nog niet geheel voltooid toen Anna in 1740 overleed. Na een brand in haar paleis volgde een periode van verval. Maar in opdracht van tsarina Catharina de Grote verrees een nieuw stenen paleis, het grootste gebouw dat in de 18e eeuw in Moskou werd opgetrokken.

Van privétuin tot stadspark

Na het overlijden van Catharina in 1796 kreeg het paleis een nieuwe bestemming als kazerne voor het Moskouse garnizoensregiment, in opdracht van tsaar Paul, die niet in het paleis van zijn moeder wilde resideren. Hierna onderging het park een lange periode van aanpassingen en verkleiningen. De stad Moskou groeide door, evenals het aantal inwoners, waardoor buiten de vroegere vesting intensieve verstedelijking plaatsvond. Park Lefortovo kromp langzaam maar zeker tot het weer de omvang kreeg die het ongeveer had in de tijd van Nicolaas Bidloo en Peter de Grote. De andere parkdelen werden bebouwd, voornamelijk met woonblokken,

7 – Brief van Bidloo aan Peter de Grote over de tuinaanleg, 1722. RGADA (Russisch Staatsarchief van Oude Acten) te Moskou.

8 – Nog aanwezige grotto van de Rastrelli-aanleg. Foto: Marieke Kuipers.

9 – Huidige gebruik van het park Lefortovo. Foto: H. van Tilborg, H+N+S Landschapsarchitecten.

10 – Hoofdentree tot het Lefortovopark. foto: Marieke Kuipers.

waarbij in het huidige stratenpatroon de vroegere Rastrelli-aanleg nog wel is te herkennen. Het overblijvende groen, dat al die tijd de door Bidloo aangelegde hoofdstructuur behield, werd een stadspark voor de duizenden omwonenden in het stadsdeel Lefortovo.

In 1904 raasde een tornado over Moskou, die vrijwel alle boombeplanting in het park vernielde. Oude bomen van voor 1904 zijn, op enkele oude exemplaren na, nauwelijks meer in het park te vinden. In de jaren dertig van de 20e eeuw werd tijdens het Sovjetregime een atletiekbaan in het park aangelegd, die nog steeds gebruikt wordt. Ook zijn aan de oostzijde enkele andere sportvoorzieningen gerealiseerd, die wel in de geest maar niet in vormentaal aansluiten bij Bidloo's ideaal van

een gezonde geest in een gezond lichaam.

De actuele opgave

De stad Moskou is tegenwoordig de eigenaar van het park, dat niettemin kampt met achterstallig onderhoud. Inmiddels is het park grotendeels in beheer bij de 'Moscow State Integrated Art and Historical, Architectural and Natural Landscape Museum-Reserve', die enkele delen van het park heeft hersteld. In de periode 1999-2003 is archeologisch onderzoek uitgevoerd naar de restanten van diverse historische fasen in de aanleg.

Nu worden initiatieven ontplooid om het park te restaureren. Maar de vraag is op welke manier dat het beste kan geschieden. Het park heeft de status van een beschermd monument en dat betekent in Rusland dat eerder

wordt gestreefd naar een reconstructie van een historische situatie dan naar een integrale aanpak van behoud en ontwikkeling (zoals in Nederland bij landgoed Twickel of het Vondelpark van Amsterdam). Het Lefortovopark is toe aan een revitalisering, zo onderkent ook de beheerder. Idealiter worden de zich ontwikkelende plannen voor herstel gecombineerd met een doordachte aanpak van de actuele opgave tot verbetering van infrastructuur, toegankelijkheid, de vijvers en waterwerken. En idealiter wordt ook de directe omgeving van het park hierbij betrokken. De ambitie is hoog, en dat past ook bij één van de weinige getuigen van Peter de Grote's verblijf in Moskou en bij de fascinerende geschiedenis van deze plek, die nauw verweven is met de erfenis van Nicolaas Bidloo.

Literatuur

– Dankmeijer, J. en Th. Roëll (1970). *Nicolaas Bidloo and the institution of medical education in Moscow*. In: G.A. Lindeboom (red.) (1970). *Boerhaave and his Time*, Leiden, 165-169.

– De Jong, E.A. (1981). *Virgilian Paradise: a Dutch Garden near Moscow in the Early 18th Century*. In: *Journal of Garden History* 1-4, 305-344.

– De Jong, E.A. (1997). 'Paradisus Batavus', *Peter de Grote en de Nederlandse tuinarchitectuur*. In: *Peter de Grote en Holland, Culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Rusland en Nederland*, Bussum, 115-123.

– Driessen, J.J. (1989). 'Russen en Nederlanders', *Uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en de Rusland 1600-1917*, 's-Gravenhage 1989.

– Driessen-van het Reve, J.J. (2009). *Wat tsaar Peter de Grote (1672-1725) leerde van Holland en de Hollanders*. In: *Leidschrift* 24 (2009), nr. 2, 16-33.

– Driessen-van het Reve, J.J. (2011). *Hoe Nicolaas Bidloo (1673/4-1735) de medische cultuur van Amsterdam naar Moskou bracht*. In: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 34-1, 5-33.

– Hayden, P. (2005). *Russian parks and gardens*, Londen.

– Nevzgodin, I. (2013). *Verslag van het archief- en museumonderzoek ten behoeve van een Cultuurhistorische Atlas (CHA) van het Lefortovopark in Moskou in het kader van het Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed (GCE) onderzoeksproject*, d.d. 31 januari 2013. Delft (ongepubliceerd onderzoeksverslag Technische Universiteit Delft).

– Oldenburger, C. en J. Oldenburger (2012). *Hollandse tuinkunst in Rusland*. In: *Cascade*, bulletin voor tuinhistorie, 21-2, 7-42.

– Tilborg, H. van, M.A. Kok en M.C. Kuipers (2013). *Cultuurhistorische Atlas Lefortovo Park*, einddocument 9 september 2013. Amersfoort (ongepubliceerd rapport H+N+S Landschapsarchitecten i.s.m. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

– Vein, A.A. (2007). *Nicolaas Bidloo, de Nederlandse directeur van het eerste ziekenhuis in Rusland; een 300-jarig jubileum*. In: *Nederlands Tijdschrift voor de Geneeskunde* 151, 2909-2912.

– Veksler, A.G., K.V. Voronin en V.U. Pirogov (2004). *Lefortovo Park in Moskou – historisch overzicht en het materiaal van architectonisch en archeologisch onderzoek 1999-2003*. Moskou (ongepubliceerd russischtaalg rapport van de Stad Moskou, afdeling Monumentenbeheer, Centrum voor Archeologisch Onderzoek).

– Willemse, D. (1975). *The unknown drawings of Nicholas Bidloo, director of the first hospital in Russia*, Voorburg.

– Moscow State Integrated Art and Historical, Architectural and Natural Landscape Museum-Reserve, www.mgomz.com (27-9-2013).

– Stad Moskou, www.moscow.info/parks/lefortovo-park.aspx (27-9-2013).

Noten

¹ In september 2012 is door het projectteam in samenwerking met de architectuuropleiding MARCHI in Moskou, de Bosbouwuniversiteit van Moskou, de TU Delft (Faculteit Bouwkunde – RMIT), de Academie van Bouwkunst Amster-

dam en de Academie van Bouwkunst Rotterdam, de internationale workshop 'Studio Moscow' voor dertig studenten in Moskou georganiseerd. De restauratie en revitalisering van park Lefortovo stonden als opgave in de Studio centraal.

² Veksler e.a. 2004, 33-42.

³ Driessen-van het Reve, 2011, 15.

⁴ Vondst van Dr. I. Nevzgodin in het Russisch Staatsarchief voor Oude Acten in Moskou (RGADA), zie Nevzgodin 2013, 6. ■

11 – Omslag van de Cultuurhistorische Atlas, aangeboden op 4 oktober 2013 aan de minister van Cultureel Erfgoed van Moskou, de heer Alexander Kibovsky.

12 – Stadspark nu met zicht op de Bauman-universiteit aan de overzijde van de Yauza.

Foto: Marieke Kuipers.